

*Igor Grdina*DO »FINE MOKE 00« MLETO
TRUBARJEVO VPRAŠANJE

Velike osebnosti sodijo med »vedno zelene« historiografske teme oziroma probleme. Ali posamezniki ustvarjajo in usmerjajo zgodovino ali pa ta samo omogoča uveljavitev enih ter zapostavitev oziroma izbris drugih akterjev preteklega dogajanja? Vtisnejo določenemu času in prostoru odločilen pečat najpametnejši ali samo najspretnjši ljudje? Kdo je kriv (in na drugi strani zaslužen) za sodobnostne razmere?

Mnenja o tem so različna – pač glede na filozofsko/ideološko izhodišče preučevalcev in razlagalcev nekdanjosti. Tudi mentalni in besedni slovarji/gramatike, ki jih ti uporabljajo, se le redkokdaj »prekrivajo«. Ko se na vse pravkar nakazane epistemološke in lingvistične zadrege natovori še pragmatična intenca – zgodovino marsikdo pojmuje kot transparentno metaforo tukajšnjosti in zdajšnjosti –, praviloma pride do velikih kulturnopolitičnih (včasih celo svetovno-nazorskih) preprirov o dejanskih zaslugah osebnosti, ki so v teku let postale simbol/emblem za določene težnje v javnem življenju. Glede tega na Slovenskem ni bilo nič drugače kot drugod. Le imena in priimki, okoli katerih so se vrtele strastne polemike, so bili naši. Primož Trubar, Tomaž Hren, France Prešeren, Anton Martin Slomšek, Stanko Vraz, Janez Bleiweis, Dragotin/Karl Dežman/Deschmann, Ivan Šušteršič, Janez Evangelist Krek, Anton Aškerc, Ivan in Izidor Cankar, Leon Rupnik, Gregorij Rožman, Edvard Kocbek, Boris Kidrič, Dušan Pirjevec in Edvard Kardelj so našli tako zagnane »tožnike« kot vnete »zagovornike« in pristranske »sodnike«. Nekatere je slovenska zavest sčasoma priznala za nesporne velikane in jih »kanonizirala«, drugi pa so se morali zadovoljiti zgolj s statusom

nespregledljivega pomembneža (Tomaž Hren, Stanko Vraz, Dragotin/Karl Dežman/Deschmann, Ivan Šušteršič, Izidor Cankar, Leon Rupnik, Gregorij Rožman, Boris Kidrič, Dušan Pirjevec, Edvard Kardelj). Kot nekakšen vzorčni primer »boja okoli osebnosti«, ki so postale simbol – tu in tam nemara kar alegorija – takšne ali drugačne duhovne/dejavnostne tendence v našem prostoru, more služiti velika debata o Trubarjevi zgodovinski vlogi. V njej so prišli do izraza tako resni argumenti kot podedovani predsodki, pa tudi apriorizmi vseh mogočih ideoloških barv.

Protestantski reformator Primož Trubar (1508–1586) je zunaj vsakega dvoma osrednja osebnost slovenske kulturne zgodovine: brez njega bi bila bistveno drugačna – ali pa je morda celo sploh ne bi bilo. Toda Oton Župančič (1879–1949) je leta 1946 zapisal sugestivno misel, ki je močno relativizirala pomen kreatorja našega knjižnega jezika. Pesnik je takole zastavil svojo besedo:

»Trubar je bil prvi, Prešeren je edini. In vendar: ako bi Trubarja ne bilo, bi njegovo nalogo opravil kdo drug. Malo pozneje morda, toda opravil bi jo prav gotovo.«¹

A to je zgolj poetična refleksija, ki se je porodila pod zvezdami potencialne oziroma virtualne/alternativne, ne real(izira)ne zgodovine. (Poleg tega: ni na dlani logični slep, da so *prvi* zmerom tudi *edini*?) Vse do »racionalista z dežele« Antona Tomaža Linharta (1756–1795) ni bilo človeka, ki bi tako nedvoumno opredelil slovansko etnično-kulturno skupnost med Alpami, Panonijo, Furlanijo in Jadranom kot posebno entiteto s samosvojo identiteto kot prav Trubar. Razlika med obema »očetoma naroda« je samo v tem, da je protestantski reformator pri svojih utemeljitvah in sklepih izhajal iz jezikovne, dvesto petdeset let mlajši razsvetljenec pa iz historične argumentacije.² Toda v nobenem primeru ne gre izgubljati izpred oči dejstva, da je bil Linhartov *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih (dežel) Južnih Slovanov Avstrije* (1788, 1791) namenjen opisu preteklosti tistih ljudi, ki jih je Trubar leta 1550 brez ozira na obstoječe deželne meje

1 *Dela Otona Župančiča* V, Ljubljana 1970, 149.

2 Ker sega Linhartov pretres slovenske zgodovine le do dobe Karla Velikega, v njem seveda ne najdemo sklicevanja na Trubarjeva prizadevanja.

nagovoril kot *lube Slovence*. Ne glede na različnost besednih slovarjev in miselnih gramatik sta moža govorila o isti skupnosti. (Pri tem je sekundarnega pomena, da je Linhart svoje rojake štel zgolj za posebno – plemensko – *vejo* oziroma *deblo* slovanskega naroda; s takšnim pojmovanjem oziroma konceptualizacijo je pač »plačeval« davek vrhunski znanosti svojega časa, ki je v evrazijskem prostoru začela odkrivati velike jezikovno-rodovne skupine.)

V 16. stoletju, ki ga v obzorjih zahodno- in srednjeevropskih miselnih elit zaznamuje civilizacija renesanse, se je dovolj jasno artikulirala, formulirala in na ravni knjižnega jezika tudi dejansko vzpostavila samosvoja slovenska skupnostna identiteta. Dolgo časa je bila edina povsem nedvoumna povezovalka ljudi v alpsko-jadranskem prostoru, ki so bili sicer razdeljeni na množico staroavstrijskih kronovin. Kako je moglo priti do tega?

Pozni srednji in zgodnji novi vek sta bila v duhovnem smislu izjemno dinamični obdobji. Strah pred naglo bližajočim se koncem sveta je morebiti še zadnjič na široko preplaval vodilne glave zahodno- in srednjeevropske duhovne tradicije. Martin Luther (1483–1546) je bil pod močnim vtisom neizogibne apokalipse, ki bo prišla vsak hip – najkasneje za časa življenja prihodnje človeške generacije.³ Aktualna dogajanja tudi po sodbi njegovih somišljenikov niso dopuščala nobene dvoma: začelo se je izpolnjevati Janezovo razodetje!⁴ Luthrov nekoliko mlajši sodobnik Trubar je prav tako kot mnogi prebivalci reformacijske dobe menil, da je Antikrist že na Zemlji. V *Ta prvem psalmu ž nega trijemi izlagami* je namreč leta 1579 oznanil:

*Ta Antikrist je zdaj spoznan
papež v Rimu, kir je poslan
od hudičeve hiše.
Bogu ter kar je božjiga,
timu on zuper piše.*

*Vse, kar je Jezus vučil sam
inu z martro zaslužil nam*

3 Prim. J. Delumeau, *Strah na Zapadu* II, Novi Sad 1987, 300 in dalje.

4 J. Delumeau, *Civilizacija renesanse*, Novi Sad 1989, 153.

*ter pred Bugom opravil,
tu je papež vse doli djal,
druge službe postavil.⁵*

Logika slovenskega – in še prej seveda tudi nemškega – reformatorja je bila nekako takale: ker je Rim zavrnil Luthra,⁶ je jasno pokazal, da se ne meni za oznanjevalca evangelija (brez slehernih človeških dodatkov); zato je papež čisto gotovo Antikrist. Brez implicitno navzoče predstave o tem, da je konec časa pred vrati, bi drastično enačenje poglavarja katoliške cerkve in Antikrista preprosto ne bilo mogoče.

Luther se je pri prebiranju *Biblije* leta 1515 poglobil v doktrino opravičevanja (zaradi izvirnega greha) po veri. *Pismo Rimljanom* (Rim 3, 20 in dalje), ki se dotika te problematike, je bilo zanj ne samo poklicno, temveč tudi prvinsko, se pravi (obče)človeško še posebej pomenljivo: če so svetu dnevi šteti, se res ne gre šaliti in je treba nekaj storiti za rešitev duš(e). Cerkev, ki je v epohi bohotno razcvetajoče se civilizacije renesanse na debelo prakticirala opravičevanje z dobrimi deli (najbolj ozloglašeno je bilo trgovanje z odpustki), je po njegovem mnenju zašla, saj Božje in apostolske besede o teološki koristnosti ali celo zveličavnosti takšne poti do odrešitve ne govore. Ker so časi skrajno resni, se je treba kar se da naglo vrniti k izviru vere, k evangeliju brez navlake zgodovinskega izročila. Božja beseda, ki je po Luthrovi sodbi višja avtoriteta kot cerkvene institucije, naj bo zato dosegljiva vsakomur; slehernik se mora znajti v neposrednem stiku z njo. Od tod je potem izvirala vsa protestantska ihta po prevajanju *Biblije*, kajti že omenjeno Pavlovo pismo Rimljanom (Rim 14, 11) pravi tudi: »... vsak jezik bo slavil Boga.« Reformatorji so v *Svetem pismu* odkrili vrsto potrditev za svoje doktrinarne razlage oziroma razumevanja. Po vsej verjetnosti so si močno oddahnili, ko so ugotovili, da ni treba vseh ljudi naučiti hudo zapletenih bibličnih jezikov!

5 M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1966, 269.

6 Trubar je svojega vzornika Luthra *lubim Slovincem* v *Artikulah oli dejlih te prave stare vere krščanske* leta 1562 predstavil z neskrivano simpatijo – kot »enega brumnega, bogaboječega, vučenega meniha inu doktorja /.../ na veliki šuli v tim mejstu Wittembergi«. Prim. M. Rupel, n. d., 143.

Trubar, ki je bil docela »na liniji« zagovornikov evangelija brez človeških dodatkov, se je potemtakem zaradi svoje teološke usmeritve preprosto moral ukvarjati z jezikovno problematiko. Njegova rešitev zapletenih lingvističnih vozlov v alpsko-jadranskem prostoru, ki se ni ozirala na obstoječe deželne meje v Notranji Avstriji in sosednjih predelih, se je v nadaljnjih stoletjih izkazala za realistično oziroma »življenja zmožno«. Najnatančneje je definirana v nemškem posvetilu k slovenskemu prevodu prvega dela *Novega testameta* leta 1557, kjer med drugim beremo tudi tole:

»Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnili z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Zaradi tega sem ostal kar pri kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil. Nenavadnih in hrvaških besed nisem hotel primešavati niti si novih izmišljati.«⁷

Trubar je imel tedaj teoretično odprte tudi druge poti: njegov somišljenik, bivši koprski škof in papeški poslanik Peter Pavel Vergerij ml. (ok. 1498–1565), je npr. zagovarjal misel, da bi slovanski jeziki morali slediti zgledom »Germanije, Italije, Francije in Španije«, kjer svetopisemski prevodi v en idiom služijo več dialektom hkrati (v knjigo pridejo seveda le zapisi tistih govoric, ki so najbolj razširjene). Ambiciozni diplomat v svečeniški opravi se je očitno trudil z eno potezo opraviti čim več dela. Tako ni čudno, da je za enega od glavnih namenov prevajanja *Biblije* v slovanske jezike leta 1559 razglasil razumljivost božje besede Dalmatincem.⁸ Slednji so se mu slej ko prej zdeli posebej pomembni zato, ker so živeli na mejah krščanskega sveta in ob sredozemski obali.⁹ Njegov koncept je očitno mogoče povzeti v formulo: *enoten knjižni jezik za Južne Slovane (ali vsaj za njihov*

7 M. Rupel, n. d., 80.

8 Glej I. Grdina, *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor 1999, 116 in dalje (s tam navedeno literaturo).

9 Če bi se protestantska reformacija ugneznila v Dalmaciji, bi bil katoliški svet razcepljen na ogrsko-poljsko-litovski vzhod in pretežno romanski zahod. Luteranci bi na ta način dobili odlično izhodišče za širitev svojih pojmovanj v vse smeri – tudi na Balkan, od koder je prihajala turška nevarnost.

zabodni del). Toda to je bila za prvaka slovenske reformacije samo spekulativna možnost. Slovanske govornice tostran Kolpe in Sotle so se po njegovem mnenju pač preveč razlikovale od onih onstran omenjenih rek, da bi bilo mogoče na obeh njunih bregovih uporabljati en knjižni jezik – kajti ta mora biti povsem razumljiv slehernemu človeku, na katerega apelira, saj se v njem razodeva Bog. Gre kratko malo za rešitev duše v obdobju napovedujočega se konca sveta! Trubar je samo enkrat – v prvi izdaji *Matejevega evangelija*, ki je zagledala luč sveta na višku zveze z Vergerijem (1555) – med govornici slovenščine navedel tudi Hrvate;¹⁰ v vseh ostalih spisih je njihov jezik jasno razlikoval in ločeval od idioma svojih rojakov. V nemško pisani predstavitvi in apologiji svojega dela z naslovom *Register und summarischer Inhalt* je tako leta 1561 povedal:

»Iz posebne previdnosti in odredbe božje se sveto biblijsko pismo in druge pobožne knjige šele zdaj, v teh zadnjih hudih časih, prevajajo tudi v slovenski in hrvatski jezik ter tiskajo s trojnimi črkami. Odkar svet stoji, se to ni nikdar zgodilo, zakaj slovenski jezik se doslej nikoli ni pisal, še manj pa tiskal. Hrvati so sicer že dolgo uporabljali svojo pisavo, niso pa imeli doslej v svojem jeziku nobene celotne Biblije, nobenega popolnega katekizma, nobene postile ne drugih krščanskih knjig razen svojih nerazumljivih brevirjev in mašnih bukev.«¹¹

Toda Trubar se ni zadovoljil zgolj s (knjižno)jezikovno enotnostjo svojih rojakov v različnih deželah; v njegovi glavi je prav tako zrasla ideja, da se mora tudi cerkev prilagoditi lingvistični stvarnosti (kajti od tega je odvisna odrešitev duš). Verska organizacija se torej naj podredi obstoječim danostim (saj so slednje nasledek kreatorске

10 Prim. M. Rupel, n. d., 65: »Kedar ta slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori – drigači govore z dostimi besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezjaki, drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati –, obtu smo mi le-tu naše delu v ta krajnski jezik hoteli postaviti za dosti riči volo, nerveč pak, kir se nom zdi, de ta tih drugih dežel ludi tudi mogo zastopiti.« Citirani pasus, ki je bil objavljen v prvem slovenskem prevodu *Matejevega evangelija*, je podpisan z inicialkama V. (= Vergerij) in T. (= Trubar).

11 M. Rupel, n. d., 113. V oči padeta tako Trubarjeva samozavest, ko govori o epohalnosti svojega dela (»odkar svet stoji«), kakor tudi njegovo pristajanje na misel, da živi v poslednji dobi sveta (»zadnji hudi časi«).

akcije Vsemogočnega). Tako je naš reformator že leta 1555 pisal o »tej pravi Cerkvi božji tiga slovenskiga jezika«,¹² za katero je pozneje (v šestdesetih letih) ustvaril »statut« – *Cerkovno ordningo* (izšla je 1564). V navodilu za tisk te knjige (1563) izrecno govori o »slovenskem cerkvenem redu«, v pismu kranjskim deželnim stanovom z dne 13. januarja 1564 pa o »našem slovenskem cerkvenem redu«. ¹³ Da je pri tem mislil na cerkev, ki seže do meja slovenskega jezika – torej na prvo vseslovensko institucijo v zgodovini –, je zelo jasno povedal v *Catehismusu z dvejma izlagama* leta 1575, ko je na svojo *Cerkovno ordningo* »dirigiral« tudi koroške Božje služabnike.¹⁴

Nič čudnega ni, da so potem Dalmatinovo *Biblijo* (1584), ki je bila ustvarjena na podlagi Trubarjeve knjižnojezikovne tradicije (prevod novozaveznih tekstov v letih 1555–1577 in psalmov 1566), finančno omogočili ne samo kranjski, temveč tudi štajerski in koroški deželni stanovi. Bohoričeva slovnica *Articae horulae (Zimske urice)*, ki je v skladu z aktualnimi humanističnimi lingvističnimi standardi kodificirala trubarjanski knjižni jezik (imenovala ga je za idiom latinsko-kranjskega pismenstva),¹⁵ prav tako ni bila brez globljega namena posvečena »plemeniti mladini viteškega stanu« na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem – čeprav se je v učenjaškem, marsikje bolj humanističnem kot reformacijskem predgovoru izgubljala v vseslovanskih meglicah.¹⁶

Trubarjansko knjižnojezikovno izročilo je ostalo živo in se je razvijalo tudi v naslednjih stoletjih. Čeprav so bila dela vodilnega slovenskega protestantskega reformatorja in pisatelja od leta 1596 dalje na indeksu katoličanom prepovedanih knjig, je ognjeviti notranjeavstrijski rekatolizator, 9. ljubljanski škof Tomaž Hren (1560–1630), svoje knjižne načrte – kritično (puristično), a vendarle! – oprl

12 M. Rupel, n. d., 64.

13 J. Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 177–183.

14 F. Kidrič, *Izbrani spisi III*, Ljubljana 1978, 227.

15 Začetek napisa na naslovnem listu Bohoričeve slovnice bi se po slovensko glasil nekako takole: *Proste zimske urice o latinsko-kranjski pismenosti* itd. Naši pisatelji 16. stoletja so pač bili v veliki večini rojeni na Kranjskem ali pa so v tej deželi slovstveno delovali.

16 Prim. M. Rupel, n. d., 351 in dalje.

na protestantsko jezikovno tradicijo (*Evangelija inu listuvi*, tj. *Evangeliji in pisma*, 1612/1613). Dejstvo, da je ljubljanska škofija vse do jožefinskih reform imela svoje župnije na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, je bilo pri tem še posebej pomembno: naddeželni knjižni jezik, kakršnega sta pisala Trubar in Dalmatin, je bil pripravno orodje tudi za njegove (večinoma neuresničene) velikopotezne založniške načrte.

Dva prirejena ponatisa *Zimskih uric* v 18. stoletju, Hipolitov latinski iz leta 1715 in nemški iz leta 1758, sta močno utrdila kontinuiteto (vse)slovenske knjižnojezikovne tradicije, ki se ni ozirala na meje staroavstrijskih kronovin. (Zaradi močne prevlade tekstnih žanrov, ki so bili vezani na govorno oziroma pevsko, od kraja do kraja močno različno izvedbo – pridiga, cerkvena pesem –, je bila v 17. in v začetku 18. stoletja kontinuiteta naddeželnega knjižnojezikovnega izročila nekoliko načeta.) To še zlasti velja za izdajo Bohoričeve slovnice leta 1758, ki so jo pripravili jezuiti v Celovcu.

Prav nič presenetljivega ni, da je bil odpor proti »emonocentričnim« slovničarskim ambicijam in ekshibicijam o. Marka Pohlina (1735–1801) v naslednjih desetletjih (*Kraynska grammatika* 1768, 1783) še posebej močan na Koroškem (zlasti pri jezuitu Ožbaltu Gutsmanu, 1727–1790). Toda milostni udarec je samosilniški o. Marko – ki se je po vsej pravici imel za prvega slovničarja *kranjskega* jezika (Bohorič je vsekakor bil *slovenski* slovničar!) – nazadnje dobil od svojih sodeželanov. Katoliški prevajalci *Svetega pisma* z Jurijem Japljem (1744–1807) na čelu so ga v letih 1784–1802 povsem obšli, Jernej Kopitar (1780–1844) pa se je navduševal nad njegovim koroškim nasprotnikom Gutsmanom,¹⁷ ki je zastopal naddeželni knjižnojezikovni koncept. Gutsman je namreč leta 1777 izdal *Slovensko slovnico*, 1789 pa *Nemško-slovenski slovar* – medtem ko je Pohlin pisal v senci perutnic kranjskega orla (*Kraynska grammatika*, *Krajnska kroneka*, *Bibliotheca Carnioliae*). Toda zdi se, da je tik pred smrtjo celo sam o. Marko obupal nad svojim prvotnim konceptom in kapituliral pred zagovorniki slovenske knjižnojezikovne celovitosti in enotnosti. Leta 1799 je namreč izdal knjigo z močno poudarjenim »naddeželnim naslovom« *Buque za brati inu*

17 J. Kopitar, M. Čop, *Izbrano delo*, Ljubljana 1973, 32, 33.

moliti slavenskem žovnirjam na Štajerskemu, Koroškemu inu Krajskemu omislene. Da je Kopitar svojo znamenito *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808/1809), ki je predstavljala kvintesenco lingvističnih nazorov poznorazsvetljenskega salona barona Žige Zoisa (1747–1819), začel s stavkom: »Milijon Slovanov v notranji Avstriji, s katerih slovnico se ukvarja pričujoče delo, je majhna, a stara in po zemljepisni legi – na pragu Italije in Nemčije – ne nepomembna veja najbolj razširjene med vsemi družinami ljudstev na božjem svetu,«¹⁸ je potemtakem logično. Seveda je zagnani filolog tedaj poudaril tudi Trubarjevo pisateljsko prvenstvo v slovenskem jeziku.¹⁹ Značilno je z velikim zanosom vzkliknil (kajti njegovo strasti polno srce je bilo vsaj toliko romantično, kot je bila njegova oblastna gramatikalna pamet razsvetljenska!):

»O ja! Vrli Bohorič! Tebi in tvojim prijateljem se mora naš jezik zahvaliti, da je takoj ob svojem prvem nastopu prinesel s seboj tisto slovnično pravilnost in doslednost, ki jo drugi jeziki šele postopoma, po dolgotrajnem oblikovanju in spreminjanju – ne dosežejo. Presenetljivo je, da se kranjščina [ne pozabimo, da *Arcticae horulae* pisanje v trubarjanski tradiciji označujejo za (latinsko-)kranjsko, zato tudi Kopitar tu rabi ta izraz!] od Bohoričevih časov ni sploh nič spremenila!«²⁰

Podoben pogled na Trubarja in njegove tovariše je imel tudi Matija Čop (1797–1835), ki je leta 1831 v nemščini napisal temeljit biobibliografski pregled slovenske književnosti; namenjen je bil za drugo izdajo Šafaříkove *Zgodovine slovanskega jezika in literature* (izšla je šele leta 1864 pod naslovom *Paul Jos. Šafařík's Geschichte der südslawischen Literatur*). Vodilnega slovenskega reformatorja 16. stoletja je označil z naslednjimi besedami:

»Trubar – 'slovanski Ciril in Metod novejše dobe' – menda samo kranjski ali slovenski –, kajti drugi Slovani so pisali pred njim z latinskimi ali nemškimi [tj. v gotici] črkami. [...] Trubar je za Kranjsko

18 J. Kopitar, M. Čop, n. d., 7.

19 Sam Trubarjev jezik je v Kopitarjevi slovnici označen kot kranjski oziroma – po Schnurrerju – slovenski. Prim. J. Kopitar, M. Čop, n. d., 26–28.

20 J. Kopitar, M. Čop, n. d., 30.

v več pogledih nenavadno važen mož – ne samo kot izumitelj kranjske pisave (kar je imel za božji navdih), temveč tudi kot pravi začetnik ali vsaj najodličnejši pripravljalec reformacije v tej deželi – on ima sploh veliko sličnosti z Luthrom.«²¹

Od Kopitarja in Čopa dalje Trubarja na Slovenskem ni več bilo mogoče povsem spregledati, zato pa se je pojavila potreba po pojasnitvi oziroma interpretaciji pomena in smisla njegovega dela. Ultrarigoristični duhovniki, ki so okoli leta 1800 nasledili svoje mnogo zmernejše predhodnike – Jurij Japelj je npr. prevajal hudo posvetne verze in Metastasiovo melodramo *Artakserkses* – ter v kratkem času skoraj povsem monopolizirali versko književnost na Kranjskem,²² so brez dvoma dajali prednost metelčici pred bohoričico tudi zato, ker ni bila »okužena« s protestantskim poreklom. Čeprav je njihov frankensteinovski navdihovalec Kopitar²³ Trubarja štel za »našega Kolumba«²⁴, se je Fran Serafin Metelko (1789–1860) skupaj z zagnanimi promotorji svojih ekscentričnih nazorov znova odpravil odkrivat ortografsko Ameriko ... Vendar zaradi silovitega odpora ljudi »starega kopita« – zlasti kroga okoli *Krajske čbelice* in škofijskih sedežev na Slovenskem – niso uspeli s svojim prismojenim pravo-

21 A. Slodnjak, *Pisma Matija Čopa. Druga knjiga. Literatura Slovencev*, Ljubljana 1986, 21, 22.

22 Na slovstveni rob so rigoristi, ki so jih nasprotniki zmerjali z janzenisti, odrinili celo stanovske tovariše drugih usmeritev (po volji jim niso bili niti zagovorniki verskega tradicionalizma niti hoffbauerjanci – npr. Friderik Irenej Baraga, 1797–1868).

23 Kopitar je v ekstatičnih kulturno-političnih sanjarijah želel, da bi Slovani zunaj meja njemu tako zoprnega ruskega imperija dobili poseben črkopis, ki bi bil enako »popoln« (v smislu načela en glas – ena črka) za pisanje njihovih jezikov oziroma narečij kot cirilica. Na ta način je razvijal scientistične konstrukte Janeza Žige Valentina Popoviča (1705–1774). Vendar metelčica, ki so jo reklamirali njegovi ljubljanski oboževalci, ni povsem zadovoljila pričakovanj dunajskega slovničarja; ta jo je zato branil manj zavzeto – čeprav enako kolerično – kakor (za)misli, v katerih pozitivnost je bil povsem prepričan.

24 Na to oznako se je v svojem udarnem govoru *Slovenski jezik pa »krajnska špraba«* leta 1862 skliceval tudi »oče naroda« Janez Bleiweis (prim. brošuro J. Bleiweis, *Slovenski jezik pa »krajnska špraba«*, Ljubljana 1862, 10, 11).

pisnim »kopernikanskim obratom«. So pa s čudaško črkarsko pravdo, ki so jo zakuhali, vendarle toliko razmajali večstoletno zgradbo slovenske književne tradicije, da se je v njej pozneje, v štiridesetih letih 19. stoletja, brez posebnega odpora uveljavila gajica. Toda tudi ta je bila »zaznamovana« s »heretičnim« poreklom: njen vir je bil pri Janu Husu (ok. 1370–1415)! Črke so vedno več kot samo jezikovno znamenje: predstavljajo pravcati duhovnozgodovinski simbol. Brez dvoma se je tega zavedal že Pohlin, ki je delal zmedo s svojo nebohoričevsko distribucijo dolgega in okroglega *s*. Prav s to potezo oziroma pravopisno reformo se je poskušal »intabulirati« na častno mesto prvega kranjskega slovničarja.

Ko je »možem v črnem« spodletel manever, da bi na Kranjskem in v sosednjih predelih uveljavili črke, ki bi utelešale tako »genija« domačega jezik(oslovj)a kot versko-dogmatično neomadeževanost, so se lotili ustvarjanja katoliško pravoverne slike literarne preteklosti. Glavni eksponent tovrstnih teženj je bil zloglasni ljubljanski gimnazijski profesor Josip Marn (1832–1893). Mož se je odlikoval z izjemno netolerantnostjo. Pred njegovo (ne)estetično tiranijo se je Fran Šuklje (1849–1935) leta 1866 zatekel kar v avstrijsko armado, ki se je pripravljala na obračun z bojaželjnimi Bismarck-Moltkejevimi solдати ...²⁵ Hudi Prus, ki je s »cindnadelgewehrom« škilil čez mejo,²⁶ je bil potemtakem manj strašen kakor zagnani slovenski slovničarski entuziast! Marn je z velikim žarom povzdigoval celo nekatere anemične poreformacijske pisce (npr. Habeliča) ter jim povsem nekritično dajal prednost pred markantnimi protestantskimi očeti slovenske knjige. Zapisal je:

»Proslavljala se je že dokaj /reformacijska doba/, in sicer velikokrat tako, da je ona – protestanška – vsa svetla in živahna, naslednja – katoliška – pa je vsa temna in mrtvična. Godilo se je to po knjigah in učiliščih. Milo se mora zazdeti pravemu verniku, kedar vidi, da se v knjigah, slovenski katoliški mladini namenjenih, po petkrat več jezikovne tvarine podaja iz dobe protestanške nego katoliške. Je-li naslednje 17. stoletje književno v istini tako ubožno pa zanikarno?

25 Prim. F. Šuklje, *Iz mojih spominov* I, Ljubljana 1926, 30, 31.

26 Prim. F. Šuklje, n. d., 40.

Stvar se mora soditi po tedanji meri, to je res. Vendar, ako pogledamo bolje v zgodovino obeh stoletij, o kakov junak je Hren proti Trubarju, kakov povestničar Valvasor proti Megiserju, koliki dobitnik prostemu narodu Kastelec nasproti Dalmatinu, kakov besednik Habelič mimo Bohoriča, kakošen govornik Janez /Sveto/Križski nasproti Krellu /Krelju/ itd.«²⁷

Toda takšnim marnjam niso verjeli niti piščevi staroslovenski somišljeniki.²⁸ Narodni prvak številka ena, Janez Bleiweis (1808–1881), je ostal pri Kopitarjevem stališču. Kot odgovoren človek preprosto ni mogel povsem prezreti rezultatov raziskav nemško pišočih avtorjev na Kranjskem, predvsem Theodorja Elzeja (1823–1900) in Augusta Dimitza (1827–1886), ki sta v drugi polovici 19. stoletja z veliko znanstveno akribijo osvetlila začetke slovenske književnosti in napore Primoža Trubarja.²⁹ Na isti valovni dolžini kot »oče naroda« je bil tik pred smrtjo tudi svetniški škof Slomšek (1800–1862), ki je leta 1862 v *Drobtinica* pohvalil domače protestante 16. stoletja, ker so »obudili slovenščino«.³⁰ Spodnještajerski nadpastir, ki je bil trn v peti »tevtonskim« šovinistom, je v začetku ustavne dobe radikaliziral svoje itak nikoli povsem indiferentno narodno stališče, saj ga je nemškoliberalni in centralistični kurz državne politike na Dunaju navdajal z vse večjo skrbjo in tesnobo. Slovenski »domorodci« so bili tedaj naravnost obsojeni na slogaško združevanje. Večina jih je to

27 Citirano po: J. Toporišič, *Kritične pripombe k Trubarjevemu delu s strani slovenskih besedoljubov in kritikov*, *Slavistična revija* XL, 1992, 251.

28 Temeljito zavrnitev Marnovih razlag je v februarški številki *Ljubljanskega zvona* 1884 objavil Fran Wiesthaler (1849–1927); poudaril je, da je vrednost katoliških pisateljev čez mero povzdignjena, protestantskih pa zelo podcenjena.

29 Prim. Th. Elze, *Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechszehnten Jahrhunderts*, Dunaj 1863; *Die slovenischen protestantischen Druckschriften des XVI. Jahrhunderts*, Benetke 1896; *Primus Trubers Briefe*, Tübingen 1897; A. Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, Ljubljana 1874–1876.

30 *Drobtinice* 1862, 72; dosegljivo tudi v: V. Škafar, J. Emeršič, *Slomškovo berilo*, Celje 1991, 211. Slomšek je tedaj Trubarja, Dalmatina in Bohoriča razglasil celo za »slavne može«.

uvidela šele v drugi polovici sedemdesetih let, ko se je pritisk iz prestolnice »ob lepi modri Donavi« še zaostрил (»meščansko ministrstvo« Auersperg-Lasser). Tedaj je bilo ostro svetovnonazorsko ločevanje, kakršnega je v Ljubljani prakticiral idealistični dobrotnik kranjskega dijaštva Luka Jeran (1818–1896), začasno – do nastopa goriškega bogoslovnega profesorja Antona Mahniča (1850–1920), ki je z znamenitimi *Dvanajstimi večeri* leta 1884 začel neusmiljen »kulturni boj« na naših tleh – potisnjeno ob stran.

Osemdeseta leta so prinesla veliko novost: v razlago Trubarjevega dela in poslanstva se je vključila literatura. Zaslugo za to ima Anton Aškerc (1856–1912), ki je leta 1886 – ob tristoletnici reformatorjeve smrti – v Levčevem *Ljubljanskem zvonu* objavil legendo z naslovom *Novi svetnik* (pozneje *Slovenska legenda*). V njej je z živimi barvami naslikal Trubarjev prihod v paradiž, ki sproži silovito reakcijo med tamkajšnjimi Slovenci. Škof Textor se čudi, da ni zgorel v peklju, Hren se zavzema za to, da se pahne na dno vic, medtem ko Slomšek zagovarja njegov sprejem med rajske svate:

*’...pomislite, sveti očetje!
Kar Primož na zemlji nič več ne živi,
preteklo nad tristo nam let je!*

*O veri njegovi ni bilo sledu
v Slovencih o mojem že časi...
Predlagam, da raj se otvori možu,
da brat naš zaslužni se spasi.*

*V jeziku premilem on prvi iz vseh,
o, čujte, nam knjige je pisal!
In greh, ki učinil ga bil je, ta greh –
spokorniku Bog je izbrisal! ...³¹*

Nadaljnje dogajanje je opisano z žgočo ironijo, ki je tako ali tako zaščitno znamenje Aškercve parabolične epike:

31 A. Aškerc, *Zbrano delo. Prva knjiga*, Ljubljana 1946, 67.

*Jož, kakšen prepir vnel in spor se na to
po celi slovenski je strani!
Se drugi začeli nastavljeni so
uho radovedno rajani. /.../*

*Cirilu, Metodu pa Nikolaj,
sam papež, na glas se poroga:
'No, slišita, brata predraga, sedaj?
To slavna slovanska je sloga!' ...³²*

Nazadnje mora v slovenski špetir poseči sam Bog, ki brezprizivno odloči, da Trubar zasluži večno domovanje v raji. Zato mu nebeški ključar sveti Peter odpre vrata paradiza. Toda bralcu Aškercve le-
gende nazadnje ostaja v možganskih vijugah grenak priokus: »tam zgoraj« je praktično vse tako kot na Zemlji. Slovenci se kot paglavci neodgovorno prepirajo do onemoglosti, njihove spore in spopade pa more končati le arbitražna »z (naj)višjega mesta«.

Seveda ni bilo treba dolgo čakati, da je na tako drzno zastavljeno pesniško vizijo reagiral kremeniti »doktor Tone od zelene Soče« – Anton Mahnič. Ob pretresu *Novega svetnika v Rimskem katoliku* je ta strogi revizor domačega duhovnega sveta leta 1889 poudaril, »da /je/ katoličan, ko mu gre za vero, /.../ nestrpen nasprotnik vsake druge vere ter pripravljen vse drugo žrtvovati.« Kajti: »/K/aj bi pomagalo, ko bi nam luteranstvo rešilo jezik, a izgubilo nebesa; je vendar boljše v nebesih govoriti kitajsko, nego v peklu slovensko!«³³

Bojevniki so se torej vkopali: na eni strani so bili liberalci in posamezni slogaško-narodnjaški katoliki, na drugi pa mahničevci, ki so do konca stoletja povsem prevladali v slovenskem »klerikalnem« taboru. Čim bolj se je bližal naslednji jubilej – štiristoletnica Trubarjevega rojstva (1908) –, tem bolj je bilo v zraku čutiti napetost. Anton Aškerc je počastitvi prihajajočega »nezapovedanega praznika« posvetil obsežno »zgodovinsko epsko pesnitev« z nedvoumnim, naravnost emblematičnim naslovom *Primož Trubar*. Natisnjena je bila ob koncu

32 A. Aškerc, n. d., 67.

33 I. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina* VI, Ljubljana 1985, 363, 364.

leta 1904 (z letnico 1905). Pesnik ni skrival svoje bojevitosti: reformatorja je v aktualističnem *Prologu* pesnitve razglasil za slovenskega velikana in junaka; z zase običajno aktivistično eksaltiranostjo pa ga je nagovoril takole:

... Med nami
*prvi bojeval si sveti boj
 za svetlobo in vesti svobodo –
 in ves narod šel je za teboj.*

*Pal z orožjem v roki si sred boja,
 predno zmage je napočil dan...
 Mi orožje smo pobrali tvoje –
 in slovenska knjiga ta je bran.*

*Ali 'evangelij' ni knjiga naša,
 'Sveto pismo' in 'postila' ni...
 Spremenila se ji je vsebina
 knjigi tvoji do današnjih dni.*

*Časa drugega smo mi sinovi!
 Misli druge mislijo glavé
 naše, srca čutijo drugače,
 usta nam drugače govoré.*

*Samo v svojo moč mi epigoni
 tvoji danes še verujemo;
 ne za dogme, nego za spoznanje,
 za resnico se vojskujemo.³⁴*

Trubar je bil torej povzdignjen – morda bolj točno: ponižan – v soborca oziroma prapodobo slovenskih liberalcev *fin de siècle* in *la belle époque*! Resda je Aškerc opozoril tudi na razlike med reformatorji, ki so delovali ob zori evropskega novega veka, in svobodomisleci svoje sodobnosti, toda v razmerju med enimi in drugimi je videl predvsem vzporednost (če že ne zmerom enakosti):

34 A. Aškerc, *Zbrano delo. Tretja knjiga*, Ljubljana 1985, 80, 81.

*Dedov naših dramo gledam krasno,
polno mlade smelosti, moči –
boj slovenskega duha junaški
iz noči za luč bodočih dni ...*³⁵

Aškerc je takoj po izidu svoje knjige sprožil pobudo za to, da se Trubarju v Ljubljani postavi spomenik. Naprednjaškemu županu kranjske prestolnice Ivanu Hribarju (1851–1941), ki si je bil neskončno všeč kot velikopotezni »mestni oče«, je takole popihal na dušo:

»Glej, postavil si spomenik Prešernu; postavi ga še Trubarju. Mislim, da je naš skromni narod že toliko dozorel, da ne bo težko zbrati denar za skromen spomenik. Jaz/,/ kakor veš/,/ ne živim v izobilju, rad pa vsak mesec prispevam primerno vsoto.«³⁶

Toda Hribar se je stvari lotil drugače: Trubarjev spomenik, ki je bil naročen pri najuglednejšem slovenskem kiparju secesijske dobe Francu Bernekerju (1874–1932), je plačala *Ljubljanska kreditna banka* iz posebnega fonda, ki je bil osnovan za »narodne in občekoristne namene«.³⁷

Kajti:

»Prešeren je bil ljubljeneц vsega naroda. Zato je bilo za njegov spomenik lahko zbirati. O pomembi Trubarjevi za naše kulturno življenje pa je vedelo le omejeno število inteligence. Poleg tega je bil protestant.«³⁸

Zadeva potemtakem ni bila tako preprosta, kot si je predstavljal premočrtni Aškerc ...

Protestantizem je pač tik pred prvo svetovno vojno na naših tleh veljal za nemškonalni – celo prusaški – simbol. *Gibanje 'Proč od Rima!'* (*Los-von-Rom-Bewegung*), ki se je leta 1897 rodilo na Dunaju in uživalo podporo različnih bojevitih protikatoliških združenj v wilhelmskem (drugem) Reichu (*Gustav-Adolf-Verein*, *Evangelischer Bund* ipd.), je bilo v habsburški monarhiji kot celoti sicer bolj razvpito kot

35 A. Aškerc, n. d., 81.

36 I. Hribar, *Moji spomini I*, Ljubljana 1983, 305.

37 I. Hribar, n. d., 306.

38 I. Hribar, n. d., 306.

resnično učinkovito, toda prezreti ga v nobenem primeru ni bilo mogoče.³⁹ Celó v prostoru med Alpami in Jadranom ne. Ivan Cankar (1876–1918) zagotovo ni kar tako izrekel pozneje velikokrat citirane krilatice: »Če bi bil Rus, bi bil pravoslaven, če bi bil Prus, bi bil protestant, ker sem Slovenec, sem katoličan.«⁴⁰ Že zaradi vere je bil Trubar za večino svojih rojakov okoli leta 1900 vsaj problematična oziroma sumljiva – če ne tudi povsem negativna – zgodovinska prikazen. Najostrejši katoliški ocenjevalec Aškerčeve pesnitve o očetu slovenske knjige, bodoči kranjski »finančni minister« Evgen Lampe (1874–1918), je v *Domu in svetu* leta 1905 npr. poudarjal prav protirimsko tendenco poetovega dela, ki je bilo po njegovi sodbi kvečjemu verzificirana proza srednje kakovosti.⁴¹ Seveda je imel ostroperesni kritik povsem prav, ko je opozarjal na Aškerčevo čudno – historično seveda povsem nevzdržno – povezovanje protestantizma (ki je zlasti skozi Luthrova in Kalvinova usta ostro zanikoval *človekovo svobodno voljo*) ter modernega svobodomiselstva (ki je izhajalo iz »suverenosti« *posameznikove svobodne volje*). Toda literati so si takšne svoboščine v razlagah zgodovine dovoljevali od nekdaj ...

Vihar, ki se je razdivjal ob izidu Aškerčevega *Trubarja*, je bil Hribarju brez dvoma resno svarilo: postavitve reformatorjevega spomenika bo v vsakem primeru jasna gesta. V nekem smislu tudi demonstracija moči liberalcev. Zato ni bilo mogoče tvegati in dopustiti zelo verjetnega neuspeha (ali celo poloma) nabiralne akcije zanj.⁴²

Stvar je bila toliko bolj delikatna zato, ker se je tudi med samimi svobodomislenci razplamtela silovita debata o Trubarju. Aškerčevi

39 O njegovi dejavnosti na Slovenskem prim. J. Cvirn, *Trdnjovski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor 1997, 237–241. Temeljita *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*, ki jo je leta 1928 v Mariboru izdal Franc Kovačič, npr. navaja (str. 419) za obdobje 1897–1918 2013 odpadov od katoliške vere (in le 467 pristopov pripadnikov drugih veroizpovedi k njej) na slovenskem Štajerskem (leta 1912 je Lavantinska škofija štela 507.786 duš).

40 J. Vidmar, *Obrazi*, Ljubljana 1985, 340, 341.

41 Ocena Evgena Lampeta je izšla v januarski številki revije *Dom in svet* leta 1905, str. 46–50.

42 Prim. I. Hribar, n. d., 306: »Dejal sem si torej, da z javnim pobiranjem prispevkov utegnem doživeti neprijetno iznenadenje.«

podobi herojskega reformatorja se je v *Ljubljanskem zvonu* odločno zoperstavil dr. Josip Tominšek (1872–1954).⁴³ Zgodovinska snov po njegovem mnenju ne omogoča prikaza junaštva v pravem poetičnem smislu te oznake. Pesnik je kritiku temperamentno odgovoril v *Slovenskem narodu*, za svoj motto pa si je izbral misel Thomasa Carlyla:

»V vseh dobah naše zgodovine vidimo, da je bil veliki mož (heroj) tisti neizogibno potrebni rešitelj svojega časa – tisti blisk, brez kate-rega bi gorivo ne bilo gorelo. Zgodovina sveta je, to sem že povedal, življenjepis velikih mož.«⁴⁴

Glavni Aškerčev poudarek se je glasil takole:

»Trubar je novo poglavje v slovenski zgodovini, kolikor je imamo. S svojo iniciativo je imel uspeh; njegova glava je določala smer naši zgodovini. Četudi je protireformacija siloma zatrla novo vero med Slovenci, /je/ vendar /.../ imel Trubar s svojim energičnim začetkom uspeh: posrečilo se mu je ustvariti svojemu ljudstvu literaturo. Slovenščino je povzdignil Trubar za književni jezik, postavil je torej temelj domači literaturi in na tem temelju gradimo še danes poslopje svoje kulture.«⁴⁵

Tominšek je seveda ostal pri svojem.⁴⁶ Hkrati pa je s strupeno duhovitostjo ironiziral Aškerčevo vneto za osvetlitev življenja in dela vodilnega slovenskega reformatorja 16. stoletja – češ da so stvari v zvezi z njim več ali manj že znane. Menil je celo, da je t. i. Trubarjevo vprašanje »itak mleto do fine moke 00«!⁴⁷ Posredno podporo je dobil tri leta kasneje od Otona Župančiča (1879–1949), ki je pod vtisom obiska v Bernekerjevem ateljeju, kjer je nastajal Trubarjev spomenik, napisal tole pesem:

43 Prim. *Ljubljanski zvon* 1905, 118, 119; 183, 184.

44 Prim. *Slovenski narod* 1905, 11.–15. in 17.–21. april; Aškerčev odgovor je izšel tudi kot samostojna brošura z naslovom *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne? Gospodu profesorju drju. Tominšku odgovarja A. Aškerc*, Ljubljana 1905.

45 A. Aškerc, *Zbrano delo. Sedma knjiga*, Ljubljana 1993, 477.

46 Prim. Tominškovo brošuro *Pesnik Aškerc v borbi za herojstvo*, Ljubljana 1905. Tekst je najprej izhajal kot podlistek v *Slovenskem narodu*.

47 J. Tominšek, *Pesnik Aškerc v borbi za herojstvo*, 15.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

*Glej, mož prepričanja in mož dejanja!
Tako stoji in narod svoj uči.
Ne mučenik: on, kmečki sin, ne sanja,
in Husov naša zemlja ne rodi.*

*Val Hus je planil iz morja husitov,
preširen za bregove se razlil
čez meje časa, in z viharji hitel
je duh njegov k družini večnih sil.*

*Trubar orač je naše zemlje mirne;
prevelik ne, premajhen ne: – za nas;
z gorečnostjo iskreno misli verne
je šel na delo, kot je klical čas.*

*Ne mučenik: on, kmečki sin, ne sanja,
in Husov naša zemlja ne rodi,
a mož prepričanja in mož dejanja –
tako stoji in narod svoj uči.⁴⁸*

Trubar po Župančičevi sodbi torej ni pravi heroj epohalnega pomena, temveč le pobuden človek svojega časa in prostora. Poleg tega je ravno prav velik in ravno prav majhen za svoje sonarodnjake ... Ampak: zakaj so ga ti potem preganjali in izganjali, če je bil njihove mere – in čemu so se o njem prepirali še po več kot tristo letih? Je pa res, da bi Slovenci Trubarja zagotovo povsem pozabili, če bi bil mučenik – kakor so »izgubili z obzorja« njegovega tragično pogubljenega somišljenika Petra Kupljenika, ki je zgorel na grmadi v Rimu. V tem primeru bi bil dobesedno nič.

Na svoj način je o vsem tem spregovoril Ivan Cankar, ki se je dovolj intenzivno ukvarjal s problematiko protestantsko-katoliških bojev v 16. stoletju. Čeprav je močno pretiraval, ko je v monumentalni drami *Hlapci* svobodomiselnemu učitelju Jermanu položil na usta tele besede: »Zdaj pregledujem zgodovino protireformacije. Takrat so v naših krajih pobili polovico poštenih ljudi, druga polovica pa je

48 O. Župančič, *Zbrano delo. Druga knjiga*, Ljubljana 1957, 203.

pobegnila. Kar je ostalo, je bila smrdljiva drhal. In mi smo vnuki svojih dedov,«⁴⁹ je zrnce soli v toku njegovih misli le bilo. In sicer bridko zrnce soli o tihi (slovstveni in gospodarsko-politični) »Beli gori« – tj. o katastrofi protireformacije v letih 1598–1628. Tedaj so slovenske dežele izgubile tako intelektualno najambicioznejše kot politično najsamostojnejše in podjetniško najiniciativnejše ljudi, ki so iz poprejšnje brezupne province med Alpami in Jadranom v 16. stoletju naredili dovolj pomembno protestantsko duhovno žarišče (oziroma so ga materialno omogočili).⁵⁰

Zagotovo pa se Cankar ni prav nič motil, ko je v Trubarjevem jubilejnem letu 1908 tržaškemu občinstvu povedal:

»Trubar je bil otrok svojega časa, produkt tedanjih razmer v slovenskih deželah; ni stal kot drevo v puščavi, temveč je bil samo besednik svojega naroda, glas časa, njegovih zahtev in njegovih želja. Še vselej, kadar je doba v svojem razvoju dospela do preloma, do izbruha novega časa, si je našel potrebni dan potrebnega moža in potrebno besedo. Na Slovenskem je ob tistem času velikih ljudi in velikih dejanj govoril Primož Trubar, in govorili so njegovi tovariši.«⁵¹

Pisatelj je obenem opozoril, da (aškerčevsko) vzporejanje reformatorjev 16. stoletja in liberalcev zgodnjega 20. stoletja ni posebej resno početje:

»Na žalost je treba povedati: celo med tistimi, ki bodo letos slavili Trubarjev spomin, med tistimi, ki bodo na večjo Trubarjevo čast in slavo prirejali veselice, plesne venčke ter stavili spomenike – celo med tistimi jih bo veliko in jih bo največ takih, ki bi, da so živeli ob Hrenovih časih, hodili za jezuitsko procesijo ter stali ob Hrenovih kresovih. Danes, štiristo let po Trubarjevem rojstvu in tristo let po Hrenovih hudodelstvih – kje je še odpor proti oholosti in nasilstvu rimske cerkve? Ravno poslednje dni /Cankar je Tržačanom o Trubarju predaval 21. maja 1908/ nam cerkev spet naglas demonstrira, da namerava spraviti vso Avstrijo in kulturo vseh avstrijskih narodov

49 I. Cankar, *Izbrano delo V*, Ljubljana 1970, 222.

50 Leta 1598 so bili npr. iz domovine izgnani vsi tedaj živeči slovenski pisatelji – Adam Bohorič, Felicijan Trubar, Janž Weixler, Janž Znojilšek, Marko Kumpreht in Andrej Savinec.

51 I. Cankar, *Zbrano delo. Petindvajseta knjiga*, Ljubljana 1976, 191.

pod jezuitski klobuk. Ljudske šole so že davno pod križem in molkom, zdaj so napadli univerze /v živahni izmenjavi mnenj o idejnih temeljih visokega šolstva v Cislajtaniji je imel eno najopaznejših vlog Janez Evangelist Krek, ki se je v dunajskem parlamentu ognjevitro zoperstavljal Masarykovemu zagovoru svobode znanosti/. Nevarnost, da jadramo s polnim vetrom v sedemnajsto stoletje, je očitna: takojmenovano napredno meščanstvo pa se ne gane, kvečjemu le časih milo zajavka ter prosi milosti in kompromisa. Naše slovensko naprednjaštvo, kolikor ga je še, bo letos slavilo Trubarja – letos, v tistem letu, ko sklepa z Rimom in njegovimi služabniki gnile kompromise na vseh koncih in krajih. [Cankar je verjetno mislil na kapitulacijo liberalcev v zvezi z deželnozborsko volilno reformo na Kranjskem, ki ni uveljavila obče, enake in tajne moške glasovalne pravice, temveč se je končala z vpeljavo splošne kurije, za katero je bilo jasno, da jo bodo obvladali katoliki; ti so na ta način dobili absolutno večino v ljubljanskem parlamentu.] Nalogo boja za osvobodjenje izpod vsakega duševnega in telesnega jarma je prevzelo že zdavnaj ljudstvo samo. Le ono je dedič in zvesti varuh vseh naših revolucionarnih tradicij, le v njem živi vroča želja, mogočna volja po svobodi. Drugačen bo v prihodnosti ljudstva boj za svobodo; višji in daljši bodo cilji tega boja, nego so bili pred štiristo leti. Ampak naši bojovníki iz davnih časov bodo gledali ta boj, spoznali bodo v borilcih svoje sinove in dediče. Spominjajmo se preteklosti, mislimo na prihodnost ...«⁵²

Trubar potemtakem pripada ljudstvu kot celoti: je junak ponižanih in razžaljenih – vseh tistih, ki z upornostjo ne morejo izgubiti nič drugega kot svoje okove! Nobena svetovnonazorska usmeritev 19. in 20. stoletja si ga ne more ekskluziv(istič)no prilaščati; edino to je jasno, da *sinovi teme* njegove podobe ne samo nočejo, temveč tudi ne morejo obesiti na svoj prapor.

Vidimo, da sta se Aškerc in Cankar pravzaprav bistveno razhajala samo v identifikaciji dedičev Trubarjevega duha, medtem ko o njegovi izjemnosti, veličini in pozitivnosti nista niti malo dvomila. Oba sta ga – v nasprotju s Tominškom in Župančičem – imela za moža epohalnega pomena: pesniku je bil *heroj*, pisatelju pa *revolucionar* oziroma *bojovník*.

52 I. Cankar, n. d., 205.

Nekje med Cankarjem in Župančičem se je ob zori 20. stoletja znašel naš najprodornejši literarni zgodovinar Ivan Prijatelj (1875–1937). Štiritoto obletnico Trubarjevega rojstva je ta svetovnonazorski svobodomislec širokih obzorij počastil z esejistično navdahnjeno razpravo *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, za katere natis je poskrbel liberalno in modernistično usmerjeni ljubljanski založnik Lavoslav Schwentner (1865–1952). *Ljubljanski zvon* si njegovih misli ni upal objaviti.⁵³ Prijatelj je svoj tekst začel takole:

»Trubar, vogelni kamen naše kulture, mož, ki je prvi zapustil trajne sledove svojih stopinj v slovenski zemlji, pomeni danes za večino Slovencev samo še ime, nerazločen zvok, ali kvečjemu puhlo geslo; zakaj celo oni redko sejani Slovenci, ki se ponašajo ž njim, hranijo pod signaturo tega imena le kup prašnih predstav, mešanico zrnja resnice in plev potvar. Grešili smo pred imenom Trubarjevim. In zakaj? Zato ker smo ga do danes sodili edino z verskega in protiverskega stališča. In poslednje je bilo večja krivica za moža, ki je stal samo na verskem stališču, ker se v tedanji dobi na drugo postaviti ni mogel. Kdor hoče govoriti o Trubarju, tem velikem verskem apostolu, mora imeti živ čut za verska vprašanja. Verski indiferentnej naj o njem molči.«⁵⁴

Nadaljevanje ni bilo nič manj udarno:

»V dobi reformacije se je Slovenec prvič vzpel v vsej svoji rasti ter napel vse svoje duševne in telesne sile. Rezultat je bil velik in sijajen. Dokazal je Slovenec, da je vreden mesta med evropskimi narodi, kamor ga je posadila usoda. Pokazal je – kakor še večkrat pozneje –, da more, dasiravno zaostal, v velikih zgodovinskih hipih dohiteti svoje kulturno mogočne sosede in stopiti ž njimi v isto bojno vrsto. [...] Reformacija je vzbudila v Slovencih veliki idealizem. [...] Reformacija je zboljšala nravi in odpravila hinavščino. [...] Reformacija je prva spoznala velikansko važnost šolstva. [...] Mali narodi smo začeli z reformacijo živeti. To je ves njen veliki pomen za nas. Odvezala nam je jezik, dala mu višjo sankcijo, dovolivši mu, da se sme razlegati pri najsvetejših opravilih. Z reformacijo smo dobili svojo literaturo.

53 F. Kidrič, n. d., Ljubljana 1978, 232, 233.

54 I. Prijatelj, *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, Ljubljana 1908, 5.

Lahko rečemo naravnost: literaturo; zakaj toliko slovenskih knjig se je natisnilo v razmeroma kratkem času, da zaslužijo to ime. Sam Trubar, naš prvi pisec, jih je napisal in izdal četrstotine, in je torej še do danes eden naših najplodovitejših pisateljev. S temi knjigami je bil položen temelj vsej slovenski kulturi.«⁵⁵

Samega Trubarja je Prijatelj označil z naslednjimi besedami:

»Primož Trubar je izšel iz srede svojega rodu. Bil je kmetiški sin zaostalega, zanemarjenega, a nadarjenega naroda. Vzrastel ni na nikakršnih kulturnih tradicijah [svojega] plemena. V osnovi njegovega duha leže samo zmožnosti zdrave prirode. Zato Trubar ni nikak vedež in jasnovidec novih, takratni kulturi še neznanih perspektiv. On je posredovavec onih novonajdenih kulturnih resnic, ki so se odkrile očem mož, slonečih na sporočilih starih velikih kultur. [...] Trubar ni individualno velik, ampak kolektivno. To se pravi: njegov intelekt ga ne rine v ospredje med prve iščoče duhove. Na sprednjih stražah, kjer se bije vroč principialni boj med izbraniki človeštva, ga ne najdemo. Nasprotno: on odločno odklanja svojo vdeležbo pri teh strogo duševnih in abstraktnih tekmovanjih. Zato pa se nahaja z vsem svojim bistvom pri vporabi teh principov in njih uveljavljanju potom organizacije. [...] Trubar je impulzivna, jako živahna, a nikdar ekstremna in doganjajoča natura. Skrb za splošno dobro je v njem večja, nego ambicija zmage v prepirih. [...] Vkljub temu da v Trubarju ni nikake estetične kulture, ima ta preprosti sin prirodnega naroda vendar velik smisel za vse podrobnosti in ljubkosti življenja. [...] Človeku se zdi, kakor da bi bil slovenski narod za vse svoje takratne potrebe [tj. za potrebe 16. stoletja] dobil v njem svojega glasnika, za kar mu je dal v dar vse vrline svojega nekulturnega, a zdravega in žilavega plemena. In ta talent, podeljen mu od naroda[,] je razvijal Trubar sijajno, bujno in plodonosno. Na podlagi kolektivnih narodnih zmožnosti in potreb je vzrastel do velikosti. Velikost njegova pa je velikost delavca. Čisto naravno: saj je bila to edina višina, v katero se je mogel vzpeti sin naroda robotnikov.«⁵⁶

Po Prijateljevem mnenju torej Aškerc nikakor ni imel prav, ko je v Trubarju videl heroja, kljub temu pa ima reformatorjev nastop za

55 I. Prijatelj, n. d., 22, 23, 27, 28, 32.

56 I. Prijatelj, n. d., 35, 36, 38, 45, 47.

Slovence v kulturnozgodovinski perspektivi epohalen (ali v Cankarjevem slovarju: revolucionaren) pomen.

Nič čudnega ni, da se je ob oznanjanju takšnih stališč in ob začetku javnih priprav za postavitve Trubarjevega spomenika na robu ljubljanskega Tivolija vznemiril knezoškof Anton Bonaventura Jeglič (1850–1937) ...⁵⁷ Pa je že vse kazalo, da bo »nevarno« jubilejno leto 1908 vendarle minilo brez prehudih pretresov! Celo neutrudni predsednik *Slovenske matice* Fran Ilešič (1871–1941) se je – čeprav po temeljni svetovnonazorski usmerjenosti liberallec – ob izdaji *Trubarjevega zbornika* vedel zelo zadržano in pomirljivo; pri pripravi delikatne knjige se je v veliki meri naslonil na prispevke katoliških učenjakov, ki so imeli do protestantizma večinoma odločno negativen odnos. To je dovolj logično, saj vodilnemu promotorju neoilirističnih koncepcij reformator ni mogel biti po volji zaradi svoje strastne privrženosti slovenščini. Konceptija integralnega jugoslavizma, ki je v končni posledici predvidevala en sam knjižni jezik na prostoru od Tilmenta do Timoka (ali celo do Črnega morja), je prav zaradi dogajanj v 16. stoletju ostala velika sanjarija. Dejansko je bil *Trubarjev zbornik* precej ponesrečena edicija – zlasti kar zadeva slavljenca. Le pri splošnejši osvetlitvi dobe in kulturnozgodovinske problematike so prispevki v njem pomenili korak naprej (prim. razpravi Franca Kovačiča in Josipa Čerina). Za to je bil kriv oziroma zaslužen v prvi vrsti Ilešičev uvod. Morda je bila edina njegova dobra stran ta, da je h kritičnemu odzivu vzpodbudil Antona Aškercu in Franca Kidriča (1880–1950). Pesnik in literarni zgodovinar sta odločno nastopila v obrambo reformatorjevega »dobrega imena«.

Aškerc je v jedko-sarkastičnem tonu v praški *Svobodni misli* leta 1909 zapisal:

»Imamo križe in težave z vsemi temi narodnimi jubileji. Sitno je namreč, da nas vsi ti jubileji spominjajo na nekaj velikega, svetlega! In mi, ki smo tako navajeni skromnosti, ponižnosti in malih razmer, prihajamo v zadrego in ne vemo, kaj začeti s tistim velikim, ki nam ga predočuje tak jubilej! /.../ Praznovali smo Prešernov jubilej /leta 1900; odkritje pesnikovega spomenika v Ljubljani 1905/ – in koliko

⁵⁷ *Ljubljanski škofijski list*, 1908, 113, 114.

ljudi pri nas je spravil v zadrego! Prešeren – liberalec, svobodomislec in pa še par nezakonskih otrok je imel! /.../ In takemu pohujšljivcu naj se postavi še javen monument! /.../ Komaj smo si bili oddahnili in krenili v normalni tir solidnega življenja, pa nas je lani spet iznenadil, vznemiril in razburil Trubarjev jubilej! Vražja reč! Pa že spet tak liberalen jubilej! Imamo res posebno smolo! Trubar, krivo-verec, odpadnik od edino zveličavne svete rimskokatoliške cerkve – ta je bil naš?! Trubar – Slovenec?! Pa nas je bilo res sram, da imamo v svoji domači zgodovini tak madež! /.../ Vsi, kar jih je med nami pravih, to je resnično katoliških Slovencev, so si zatisnili obličje z obema rokama, ko se je bližal Trubarjev jubilej, da ne bi videli luči, ki jo je izžarevala slovenska knjiga v Trubarjevi roki!«⁵⁸

Nato je bojeviti pesnik prešel k pretresu Ilešičevega zadregarskega pisanja – kajti predsednik *Slovenske matice* je bil po njegovem do katolikov ne le obziren, ampak naravnost servilen. Aškerc je grmel:

»Na strani VIII. piše, da je mnogo slovenskih protestantovskih knjig – 'zgorelo'. Zgodovina nam priča, da so protireformatorji protestantovske knjige sežigali kar po cele vozove, toda dr. Ilešič pravi, da so 'zgorele'!! Aha, otroci so se menda igrali z žveplenkami pa se je zgodila nesreča. /.../ Protireformatorji so na brutalen način izganjali slovenske predikante, ki so se tiste čase edini brigali za duševni blagor našega ljudstva, edini mu pridigali, edini mu ustanavljali šole, edini mu pisali knjige, ker je bila katoliška duhovščina po sodbi katoliškega duhovnika dr. Grudna za nič! Dr. Ilešič si ne upa zapisati, da so bili naši predikanti siloma izgnani, nego zapiše sladko frazo, da so – 'šli' iz dežele! To je zgodovina za otroško sobo, gospod profesor! Ko bi se po tej novi teoriji pisala svetovna zgodovina, bi prišle kaj čudne karikature na dan. Na primer! 'Hus. Leta 1415 je bil v Kostnici cerkveni zbor, na kater/ega/ je bil povabljen tudi češki krivo-verec Hus. Ker ni preklical svojih zmot pred koncilom, je bil obsojen in zaprt. Od samega veselja, da je koncil končan, so zakurili škofi in kardinali ter posvetni biriči na sredi trga velik kres, kater/ega/ je tudi Hus prišel gledat iz ječe. Ker je pa prišel preblizu ognja, se mu je vnela obleka in še tisto uro je revež – zgorel! Nesreča pač nikoli ne miruje!'«⁵⁹

58 A. Aškerc, *Zbrano delo. Sedma knjiga*, 563, 564.

59 A. Aškerc, n. d., 569, 570.

Pesnik je tudi vehementno zavrnil Ilešičevo razmišljanje o Trubarjevih nerodoljubnih pobudah za pisanje v materinščini; menil je:

»Noben normalen človek ne piše samo iz ljubezni do jezika, nego vsakdo piše, da nam kaj pove. Pametni ljudje so še vsekdar pisali zato, da so razodeli svoje misli in ideje. In Trubar ni pisal iz drugega namena. Pisal je, da koristi svojemu ljudstvu, pa basta! /.../ In ker je delal za duševni napredek svojega naroda, zato je bil pravi rodoljub ...«⁶⁰

Ob boku Antona Aškercja je nastopil Franc Kidrič, ki je v social-demokratsko-realističnih (masarykovskih) *Naših zapiskih* istega leta priobčil obsežen *Epilog k Trubarjevemu zborniku*.⁶¹ Tudi njegova sodba o Ilešičevem delu je bila uničujoča (medtem ko je Čerina in Kovačiča upravičeno pohvalil). Posebej ostro je zavračal mnenje, da reformatorjev nastop za slovensko pisanje oziroma književnost ni bil epohalen dogodek (kajti nekateri katoliki – zlasti Josip Benkovič, 1869–1901⁶² – in novoilirci so z napihovanjem sila skromnih dosežkov domačega pismenstva v srednjem veku skušali »optično« zmanjšati ali celo povsem razvrednotiti Trubarjev pomen). Kidrič je razsodno zaklical:

»Kdor hoče postavljati Trubarja na laž /pri zatrjevanju, da pred njim ni bilo nobenega pisma, registra ali knjige v slovenskem jeziku/, naj dokaže vsaj tole dvoje: prvič, da je plonkal Trubar predreformacijske katoliške slovenske zapiske v oni meri, kakor so plonkali njega in tovariše katoliški protireformatorji, katerim je izprosil sam škof /Hren/ v Rimu dovoljenje za čtivo protestantskih slovenskih knjig /.../; drugič, da je v katoliškem taboru kar završalo, ko je Trubar javno trdil, da se pred njim slovenski – ni pisalo! Pozabiti pa se ne sme, da je smatral še ljubljanski škof Seebach slovenski tisk za nepotreben/./«⁶³

60 A. Aškerc, n. d., 572, 573.

61 F. Kidrič, *Epilog k Trubarjevemu zborniku, Naši zapiski*, 1909, 164 – 188.

62 Kidrič je ostro nastopil proti Benkovičevim znanstveno neutemeljenim trditvam v spisu *Pomote in potvare za razne potrebe (Naši zapiski 1909, 1910)*; prim: F. Kidrič, *Zbrani spisi III*, 198–215.

63 F. Kidrič, n. d., 218.

Prav s to neusmiljeno kritiko in s prejšnje leto (1908) objavljenim spisom *Primož Trubar* – izhajal je v »naprednjaški« celjski *Domovini* – se je začelo zelo plodno in poglobljeno Kidričevo raziskovanje slovenske reformacije, ki je doseglo višek neposredno po prvi svetovni vojni z njegovim habilitacijskim delom *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert* (Heidelberg, 1919) in z *Ogrodjem za biografijo Primoža Trubarja* (*Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* I, 1923, 179–272). Šele z naštetimi študijami⁶⁴ so slovenske raziskave Trubarjevega življenja in dela dosegle oziroma presegle raven, ki sta jo v 19. stoletju v svojih nemških knjigah in razpravah uveljavila Theodor Elze in August Dimitz.

Ker vse glasnejših, pogostejših in z zgodovinskim gradivom kar najbolj(e) podkrepjenih pozitivnih sodb o naših protestantskih reformatorjih 16. stoletja že pred prvo svetovno vojno ni bilo več mogoče preslišati, so se zagovorniki tradicionalnega nerazpoloženja do Trubarja in njegovih somišljenikov oprijeli še zadnjega sredstva: lansirali so docela spekulativno mnenje, da bi morebitna zmaga luteranstva ob zori evropskega novega veka Slovence ponemčila. Na ta izziv so vsak na svoj način odgovorili Aškerc, Prijatelj in Kidrič. Bojeviti pesnik je vehementno zaklical:

»Naši reformatorji s Trubarjem na čelu morajo biti našim ljudem narodni svetniki – kakor je Čehom narodni svetnik Jan Hus! Tudi Hus je stal seveda še na krščanskem stališču, pa vendar ga smatrajo češki svobodomislci za svojega vzornika in to iz dobrih, čisto jasnih razlogov. Kar je Čehom Hus, to je nam – mutatis mutandis – Trubar.«⁶⁵

Prijatelj je bil bolj umirjen, a vseeno nedvoumen in odločen:

»V zadnjem času se je dvignila od katoliške strani trditev, da bi nas bila reformacija še tesneje priklopila k nemštvu. V podporo te trditve so se navajali primeri nekih protestantskih rodov, ki se ne morejo tako uspešno ustavljati germanizaciji kakor katoliški. Nočem

64 Dodati jim gre seveda tudi Murkove (zlasti *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*, Praga–Heidelberg 1927) in Prijateljeve (*O kulturnem pomenu slovenske reformacije*) spise.

65 A. Aškerc, n. d., 575.

povdarjati nasprotnih primerov ogrskih in koroških slovenskih protestantov, ki so se – dasi skrajno maloštevilni – vendarle ohranili do današnjega dne, tudi ne navajam Fincev, ki so tudi protestantje, pa ne vedo dosti več kot nič o nemških vplivih. Tega ne delam, ker sem preverjen, da vsaka taka primera šepa. Propad narodov je odvisen od sto in sto pogojev, med katerimi igra vera v novejšem času vedno manjšo vlogo. – Povdaril pa bi neki protirazlog, ki je zapopaden globlje v bistvu protestantizma. Res je, da so pričeli z osvoboditvijo individua od rimske univerzalnosti Nemci, a ravnotako je res, da tega dela niso izvršili samo v svoje nacionalne namene. Bili so takrat Nemci, kakor je pokazal poznejši tok zgodovine, nositelji splošno-kulturne nove, mlade ideje, ki je postala obča posest in podlaga vse nove kulture in njenega glavnega decentralizujočega in zato podrobno delujočega činitelja – individualizma. In ravno v individualizmu, tem poglavitnem nervu reformacije, leži poroštvo in varščina narodne brezopasnosti novega nauka. Saj je bila vendar glavna lastnost reformacije individualna emancipacija na podlagi lokalnih razmer in čisto narodnih pogojev življenja. V tem imenu je dvignila zastavo proti rimski univerzalnosti, in te zastave ni nikjer zatajila. Pomislimo samo: reformacija je pozvala naš narodni jezik na kulturno poprišče, reformacija je dovoljevala, da se organizira samostojna slovenska cerkev. Trubar bi bil lahko – ako bi bila naša cerkev stala pod kakšnim nemškim jerobstvom – napisal svojo 'Cerkovno ordningo', ki je bila takorekoč cerkveni organizacijski statut, v nemškem jeziku, saj so skoro vsi predikantje znali nemško! A Trubar je dal cerkvi slovensko podlago.«⁶⁶

Kidrič se je zadovoljil s tem, da je ponovil Slomškovo pohvalo Trubarja, Dalmatina in Bohoriča – le zaradi večjega poudarka jo je »kontrastiral« z Jegličevim »krvavečim srcem« ob postavljanju Trubarjevega spomenika v Ljubljani ... Obenem je tudi dal vedeti, da se povsem strinja s Prijateljevimi mislimi.⁶⁷

Odkritje Bernekerjevega spomenika leta 1909 je bila nekakšna pika na i veliki debati o Trubarju. Negativni mit o njem – tj. zanikanje epohalnega pomena reformatorjevega nastopa v 16. stoletju – je bil

66 I. Prijatelj, n. d., 51, 52.

67 F. Kidrič, n. d., 232, 233.

premagan. Svet se ni podrl, katoliški intelektualci s širšim razgledom po svetu – zlasti zgodovinarja Franc Kovačič v Mariboru in Josip Valentin Gruden (1869–1922) v Ljubljani ter »papežev častni tajni komornik« Anton Medved (1862–1925) – pa so kljub vsem (razumljivim) rezervam do protestantizma začeli poudarjati tudi vlogo novih pobud, ki jih je le-ta vnesel v slovenski prostor.

Seveda je bilo pri nas tudi pozneje še vedno mogoče slišati pavšalne obsodbe tujega lutrovskega duha, ki da je ob zori novega veka silil med »patentirano« katoliške Slovence. V tem smislu se je po prvi svetovni vojni eksponiral zlasti pisatelj Ivan Pregelj (1883–1960). V opombah k drugi izdaji svojega velikega romana *Bogovec Jernej*, ki tematizira zaton reformacije na Kranjskem proti koncu 16. stoletja, je zapisal, da je skušal v tekstu pokazati, »kako umre zadnje poluverstvo ali protestantovstvo v katoliškem slovenskem življu. /.../ Ustaljena katoliško verna duša slovenska ne prenese tujega duha.«⁶⁸

Do takšnih mnenj, ki so se sčasoma stereotipizirala, se je slej ko prej morala opredeliti tudi znanost. Več poznavalcev reformacijske dobe jih ni imelo za iz trte izvita; še več: priznavalo jim je precejšnjo težo. V *Duhovni zgodovini Slovencev* Janka Kosa (rojen 1931), ki je izšla leta 1996, tako med drugim beremo:

»Protestantizem je bil za Slovence po skoraj devetsto letih katoliškega krščanstva novost, ki se je zdela tuja in neprimerna deželam med Sredozemljem in Alpami. Bil je strog, mračen, nenazoren, brez odprtosti za žalost in veselje vsakdanje človekove izkušnje, za greh in odpuščanje, pa čeprav kar z odpustki. Trubarjevo obsojanje božjih poti, gradnje cerkva, čaščenja Marije in svetnikov, celo naročanja cerkvene slikarije, kar je očital lastnemu očetu, kažejo ne samo zelo praktičen, razumski odnos do stvari, ki sodijo v okvir čustvenega, v veliki meri tudi estetskega doživljanja vere, ampak duha, ki se zdi za evropski položaj Slovencev preveč severnjaški, morda celo germanski, vsekakor pa v nasprotju z duhom, ki so ga sprejeli vase že od časov, v katerih so nastali Brižinski spomeniki.«⁶⁹

68 I. Pregelj, *Izbrani spisi II*, Ljubljana 1928, 247.

69 J. Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1996, 57, 58.

Če bi bil protestantizem v prostoru med Alpami in Jadranom ugasnil zaradi notranjega zloma, bi bilo takšno razlaganje gotovo povsem ustrezno. Toda problem je v tem, da je bila reformacija na Slovenskem zatrta z grobo »policijsko« silo. Ivan Prijatelj, ki je imel pred očmi vso kompleksnost našega 16. stoletja, je zato povsem upravičeno poudaril:

»Protestantizem je položil temelj naši kulturi, a sam se ni obdržal. S poslednjega dejstva pa ne smemo delati nikakšnih zaključkov. Padel je kot mlad hrast, ki trešči strela vanj. Zadušen je bil nasilno. Nasilnosti je moral že prej veliko prestat; dasi so nastopali njega nositelji vsaj v začetku jako zmerno.«⁷⁰

Nemogoče je zanikati, da se je reformacija na Slovenskem uveljavila – kolikor se je – z neprimerno manjšo prisilo kot katoliška protireformacija, čeprav je na obeh straneh prišlo do precej hudih ekscesov. (Protestanti so še posebej radi »defenestrirali« papežu zveste duhovnike,⁷¹ medtem ko so slednji na predikante ščuvali drhal.⁷²) Poleg tega se je del (zlasti prekmurskih) Slovencev od 16. stoletja dalje vseskozi prišteval k reformacijski tradiciji oziroma dediščini; če bi bila le-ta povsem tuja našemu duhu, bi ob vseh pritiskih katoliške »triumfirajoče cerkve« ter državne in deželnoknežje oblasti pri njej na podalpsko-panonskih tleh lahko vztrajalo kvečjemu nemško ali madžarsko občestvo vernikov ... Toda do versko-nacionalnega ekskluzivizma v prostoru med Rabo in Sočo ni nikoli prišlo. Dejansko je protestantizem »vgrajen« v same temelje novoveškega slovenstva, saj se je le-to definiralo predvsem skozi knjigo v narodnem jeziku. Ne gre namreč spregledovati, da se je do Trubarja slovenščina le spora- dično *zapisovala*, po njem pa se je *pisala*. To je bila epohalna sprememba oziroma dosežek.

Spori o Trubarjevem delu in njegovem pomenu so bili po prvi svetovni vojni večinoma manj žolčni od disputa v času *la belle époque*. Potekali so že ob dokaj splošno uveljavljeni zavesti, da prelomnega pomena prvih slovenskih knjig ni mogoče zanikati. Šlo je samo še za

70 I. Prijatelj, n. d., 48.

71 F. Kovačič, n. d., 272.

72 I. Prijatelj, n. d., 48, 49.

bolj ali manj neutemeljeno oponiranje znanstvenim razlagam reformatorjevih teženj (tu je bil najpomembnejši delež Mirka Rupla, 1901–1963,⁷³ in Jožeta Rajhmana, 1924–1998⁷⁴), za nestrinjanje z načinom »prikazovanja« njegovega poslanstva in uporništva (Jože Javoršek, 1920–1990;⁷⁵ Drago Jančar, rojen 1948⁷⁶) ter za »nekonvergenčne« idejne (pre)interpretacije tendence njegovih spisov. Imeti Trubarja na svoji strani ali ga razglasiti za nekakšnega predhodnika te ali one miselnosti 20. stoletja je postalo stvar konjunktura. Šele sedaj se je mogel reformator pojaviti kot simbol oziroma alegorija pozitivnega mita.

Marksisti z neizogibnim Edvardom Kardeljem (1910–1979) na čelu – in začetju – so vseskozi poudarjali dvojen Trubarjev pomen: *progresističen* v nacionalno-kulturni sferi (uveljavljanje slovenskih »ljudskih množic« ter njihov »vstop« v zgodovino) in *reakcionaren* v politični zgodovini (protestantski predikanti so se spečali z nazadnjaškimi »elementi« – predvsem s plemstvom – in tako pomagali zatirati domnevno imanentno revolucionarnost plebsa).⁷⁷ Zato ni

73 Prim. zlasti njegovi knjigi *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1934 (druga izdaja 1966), in *Primož Trubar. Življenje in delo*, Ljubljana 1962. Rupel je uredil tudi *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, ki je razen uvodnega Žihlerovega traktata *Družbeno-politični temelji reformacijskega gibanja na Slovenskem* pomemben prispevek k preučevanju našega 16. stoletja. Prav ta knjiga je nakazala, da bo nivo raziskav slovenskega protestantizma po drugi svetovni vojni ostal na zelo visoki znanstveni ravni. Za Rupla je mogoče reči, da je nadaljeval Kidričeve raziskave, medtem ko je bil njegov pogled na Trubarja podoben Prijateljevemu: reformatorju ni priznaval posebne miselne prodornosti in ostrine (zlasti v primerjavi s Sebastjanom Kreljem ne). Takšno mnenje pa ni utemeljeno; prim. J. Rajhman, *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*, Ljubljana 1977, E. Seitz, *Primus Truber – Schöpfer der slovenischen Schriftsprache?*, München 1998, in I. Grdina, *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, 87–199.

74 J. Rajhman, *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav* (gre za predelavo avtorjeve doktorske disertacije).

75 J. Javoršek, *Primož Trubar*, Ljubljana 1977 (druga izdaja 1986).

76 D. Jančar, *Triptih o Trubarju*, Maribor 1986 (gre za scenarij televizijske nadaljevanke o reformatorjevem delu in času).

77 Sperans (E. Kardelj), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1939, 57.

čudno, da med *narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko* oziroma *socialistično revolucijo* po Trubarju niso poimenovali kakšne partizanske enote, čeprav so bili pisatelji za tovrstne simbolno-emblematične oznake pogosto uporabljeni.⁷⁸ Reformator za takšno ideološko polastitev preprosto ni bil primeren niti metaforično (oziroma simbolično).

Posebno pozornost priteguje dejstvo, da je po drugi svetovni vojni Primoža Trubarja v svoj voz poskušala vpreči jugoslovanska ideologija. Jožko Humar (rojen 1914) je leta 1980 izdal knjigo z naslovom *Primož Trubar, rodoljub ilirski*, v njej pa je zatrdil:

»Ob spoznavanju razmer v južnoslovanskih deželah /.../ je Trubarja najbolj bolelo to, da se ljudstvo, ki govori isti jezik in je iste krvi, med seboj uničuje in pobija, služeč tujim oblastnikom. Iz takih osnov je v Trubarju polagoma dozorevala njegova najdrznejša politična misel, ki je sicer ni nikjer v celoti razložil, ki pa jo lahko razberemo iz njegovih izjav v predgovorih, posvetilih in pismih, predvsem pa iz njegovega delovanja. Ta njegova misel je bila – verska in duhovna združitev vseh južnih Slovanov, ki naj bi pripravila ugodno klimo za uspešen boj proti Turkom in za osvoboditev južnih Slovanov izpod njihovega jarma.«⁷⁹

Da bi avtorja ne motila dejstva, je na ovitku knjige – kjer Trubarja postavlja v eno vrsto z Borisom Kidričem (1912–1953) in Edvardom Kardeljem (seveda pa za oba komunistična revolucionarja!) – zatrdil:

»Ničesar si nisem izmišljal in vse, kar je v knjigi zapisano, temelji na zgodovinskih virih, vendar sem pri pisanju opustil podrobno navajanje virov in drug znanstveni instrumentarij, da ne bi bralca obremenjeval z odvečno navlako.«⁸⁰

78 Tudi po drugi svetovni vojni Trubar ni bil docela nesporen lik: znamenje za to je na koncu koncev umanjkanje izdaje njegovih zbranih del v času vehementne graditve socializma (do 1990). V očeh titoističnega režima globoko religiozen človek 16. stoletja pač ni mogel biti zgledna osebnost. Tako je svojevrsten paradoks, da so v modernih edicijah dosegljivi vsi reformatorjevi nemški in latinski spisi (izdajatelj: Th. Elze, O. Sakrausky, J. Rajhman), slovenski pa le deloma.

79 J. Humar, *Primož Trubar, rodoljub ilirski*, Koper 1980, 193.

80 J. Humar, n. d., zavihek na ovitku knjige.

T. i. odvečna navlaka bi seveda brž pokazala, da Trubarjeva najdrznejša misel ni bila nič drugega kot razširitev luteranstva oziroma evangeličanske cerkvene organizacije med same Turke – kakor je reformator npr. pisal leta 1562 v posvetilu k cirilskim *Ednim kratkim razumnim naukom*⁸¹ in h glagolskim *Artikulom*,⁸² 1563 pa v posvetilu k cirilski *Postili*.⁸³

Leta 1562 v posvetilu k prvemu delu glagolskega *Novega testamenta* čisto naravnost izraža željo, da bi s pomočjo njegovih knjig kristjani, ki živijo pod peto Otomanov, le-te poučili o »pravi krščanski veri«. ⁸⁴ Turško cesarstvo ni za Trubarja nič večji sovražnik kot Antikristovo, torej papeževo »kraljestvo« – in oba »imperija zla« se bosta nujno zrušila ... Reformatorjevi zoprniki so potemtakem vsi nepravoverni, tako kristjani kot mohamedanci, ne pa Turki kot ljudstvo oziroma gospodarji države!

Še bolj sporno je Trubarju pripisovati kakršne koli (tudi čisto »duhovne«) protoiliristične tendence.

O njegovem jasnem ločevanju Slovencev in Hrvatov ter drugih Južnih Slovanov – ki jih nikakor nima za ljudi ene oziroma iste krvi in jezika – sploh ne gre izgubljati besed: po reformatorjevi sodbi so si različni že v pisavi! Glagolice in/ali cirilice oče naše književnosti namreč nikoli ni štel za slovenski grafiji. ⁸⁵

Humar je očitno razmišljal zelo dialektično – in na papirju uspel tam, kjer so celo novoilirci kot prapodoba integralnih Jugoslovanov obupali (videli smo, kako zadržan je bil do protestantske reformacije njihov šef-ideolog Fran Ilešič). Vendar so Slovenci pokazali kaj malo interesa za njegovo miselno gimnastiko; Trubar jim je bil slej ko prej sinonim vztrajanja pri lastni in samosvoji skupnostni biti, ki se je v

81 M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 135, 136.

82 M. Rupel, n. d., 158, 159.

83 M. Rupel, n. d., 166.

84 M. Rupel, n. d., 129.

85 Kljub reformatorjevim povsem nedvoumnim poročilom občasno še vedno prihaja do hudih »zastranitev« pri vprašanju (nekdanje) rabe različnih črkopisov v alpsko-jadranskem prostoru. Jožko Šavli si je celo izmislil, da Trubar zatrjuje, kako se je »naša beseda pisala dosihmal [tj. do izdaje prve slovenske knjige] z glagolskimi črkami.« Prim. J. Šavli, *Slovenska država Karantanija*, Koper–Dunaj–Ljubljana 1990, 133.

evropskem novem veku uspela artikulirati tako na ravni naroda kot na nivoju nacije.⁸⁶

86 Vsaj mimogrede je treba omeniti še en poskus mobilizacije Trubarjevega dela za sodobnostne cilje; Jakob Rigler (1929–1985) si je v knjigi *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana 1968) obupno prizadeval dokazati, da je Trubar pisal v ljubljansčini, ki naj bi jo »obogatil« z nekaterimi potezami raščiškega govora. To se je zgodilo v času, ko je začel skupaj s svojim najvernejšim somišljenikom Jožetom Toporiščem (rojen 1926) snovati revolucionaren prevrat v slovenski gramatiki in pravopisu. Knjižnojezikovno normo sta oba brezkompromisna slovníčarja – podobno kot znanstveno skoraj povsem jalovi Pohlin v drugi polovici 18. stoletja – skušala nasloniti na idiom kranjskega glavnega mesta. Njun maneuver naj bi torej bil historično utemeljen (ker sta se izdajala za strukturalista, ki prisegata na lingvistično sinhronijo, sta pri mislečih ljudeh zapustila kaj čuden vtis). Zagnana jezikoslovca sta svoje nakane deloma uspela pretihotapiti v javnost s pomočjo *Socialistične zveze delovnega ljudstva* (ki je bila seveda zgolj »frontna« transmisija *Zveze komunistov*). Prav »odločujoči faktorji« te družbenopolitične organizacije so leta 1981 poskrbeli za lansiranje (v glavnem) Rigler-Toporišičevega *Načrta pravil za novi slovenski pravopis*. Podrobneje o teh manevrih glej v: I. Grdina, n. d., 87–199; isti, *Od rodoljuba z dežele do meščana*, Ljubljana 1999, 40–42. Prim. še: J. Toporišič, *Družbenost slovenskega jezika*, Ljubljana 1991, 314, 315; 318.